

VITA

Dr. Magyar-Beck István

A hiány mint az alkotás kiindulópontja?¹

Idestova négy éve elindult kutatásunk az alkotás és a hiány jelenségeit és a jelenségekre vonatkozó fogalmakat összekötő vállalkozásnak indult. A kapcsolat a fõntemlitett és az ott aláhúzott két témakõ között a priori is kézenfekvõnek látszott, jóllehet a magyar történelemben a török hódoltságot követõen az aktív és kezdeményezõ nyugati hatásokkal szemben meghonosult defenzív, sérelmi politizálás, amelynek ma is vannak jelentõs hazai képviselõi, a hiányjelenségeket többnyire csak mint afféle hátráltató negatívumokat tartja számon. Így például a tõkehiány jelenségét is, pedig ez bizonyíthatóan hatalmas emelõje volt még az angol, vagy általában a nyugati közgazdaságnak úgyszintén éppen a polgárosodásuk kezdeti idõszakában. Heller Farkas „A közgazdasági elmélet története” címû klasszikus munkájában (Gergely R. Könyvkereskedése, V. Dorottya utca 2. Budapest, 1943) leírja, hogy a közgazdasági fõlfogást lényegében a szellemi élet gyújtópontjába helyezõ merkantilizmusnak egy igen egyszerû gyakorlati serkentõje éppen a polgárosodó nemzetgazdaságokban észlelhetõ krónikus tõkehiány volt. E tõkehiányt ezután egy olyan aktív külkereskedelmi mérleggel próbálták fõlszámolni, amely a kérdéses nemzetgazdaság határain túlra eszközölt többleteladással a hiányzó pénztõke beáramlását kívánta biztosítani. Mármost hatásában ez oda vezetett, hogy az ipari feldolgozással járó munkatevékenység a kérdéses nemzetgazdaságon belül került megszervezésre, az ehhez szükséges nyersanyagokat pedig kívülrõl – a gyarmatokról – szerezték be. Az ilyen gazdaság belülrõl a békés munka, kifelé pedig az agresszív gyarmatosítás képét mutatta. Azaz egyszerre volt iskolája a szorgalmas munka éthoszának

¹ Ez a tanulmány az 1930. sz. OTKA keretében készült. (A szerk.)

és a (ma már, a tömegpusztító fegyverek korában kevésbé becsülhető) katonai erényeknek. A munkával késztermékké földolgozott nyersanyag persze amúgyis drágább volt, mint a földolgozatlan. És ez csak fokozta a pénztőke beáramlását ebbe a nemzetgazdaságba.

A hiány és az alkotás kapcsolatának a tiszta tudomány szemszögéből tekintett elméleti háttere is meglehetősen világos: a hiány ugyanis nem más, mint a megoldás hiánya. Egyébként számításba sem kellene venni. Azaz a hiány nem más, mint maga a probléma. És ennek megfelelően belőle származik a megoldás lehetősége, illetve a kényszere is. Már amennyire a problémát komolyan veszik azok, akiket az a bizonyos probléma érint. Röviden szólva, a hátrány nemcsak egyszerűen hátrány, hanem az előny forrása is. Ezzel szemben az előnyök élvezete egy mértéken túl már gátolja az előrehaladást.

Majdnem köztudottnak számít, hogy az egyszer megvalósult innováció jelentős mértékben akadályozhatja az újabb innoválást. Többek között ebből is adódhat az a körülmény, hogy a háborúkat veszített országok – ahogy újabban mondani szokás – a békét nyerik meg. Lehetőségük van ugyanis arra, hogy elpusztított termelőerőik helyébe a legmodernebbeket állítsák. De ugyanez mondható el a szellemiségük-ről is. A vereség, a frusztráció önbírálatra kényszerít, ami nem jön rosszul az általános kulturális emelkedésre nézve sem.

A kezdetek után a szóbanforgó kutatás azonban egy nem várt irányba haladt tovább. Egy mellékesnek induló – bár a jelen sorok íróját fölöttébb izgató – kérdés nyomán ugyanis kiderült, hogy a hiány korántsem csak sut generis problémamegoldással tölthető be, hanem létezhetnek különböző kvázimegoldások is. „Megoldások”, amelyek csak hasonlítanak a probléma fölszámolására, ámde egyébiránt érintetlenül hagyják azt a problémát. Mármint a megoldások fogalma hagyományosan a kultúra terminológiájába tartozik. Talán akkor a kvázimegoldásokat nem kevesebb joggal a kvázikultúra terminusz technicuszával illetnők. Melyek ezek a kvázimegoldások, illetve mi is

ez a kvázikultúra? A társadalmi valóság egy terjedelmes szegmensét tekintve kutatásaink szerint itt nem másról, mint a nem vegyi eredetű, spirituális kábítószerokról van szó. A kábítószer egy sajátos új neméről. Ennek a bevetése viszont azonos a vegyi eredetű kábítószer bevetésének a hatalmi motívumaival.

Mielőtt e hatalmi motívumokról szót ejtenék, szeretném a nem vegyi eredetű, spirituális kábítószer jelenségét közelebről is körülírni. E körülírás némi fényt vet arra is, hogy a fentemlített motívumokon kívül, illetve ezek mellett mi okozhatja a kábítószer iránti keresletet. A kábítószer általában a problémamegoldás helyett a problémák elfojtásának a szolgálatában áll. Fölületes hatása a probléma megszüntetésének az érzése. Csakhogy amíg a valódi problémamegoldás csalhatatlan jele az új, a megoldottat követően szükségszerű módon fölmerülő további problémák. És ezek, pontosabban ezen problémák megoldása jogosan kelti az előrehaladás érzetét. Nos, addig a kábítószer eufórikus hatású (legalábbis a függőség állapotának első periódusaiban), ami viszont a további problémák fölmerülésének elmaradásában érhető tetten. Az ember úgy érzi, mintha problémamentes közegbe került volna. Az eufória azért hamis valóságképet tükröz, amennyiben a problémamentes valóság lehetetlen valóság. A kábítószer eredeti formája a vegyi eredetű kábítószer. Ennek forgalmazása azonban tiltott (hatalmas nemzetközi kereskedelmére tekintettel viszont szívesebben mondanám azt, hogy „kvázitiltott”) és így – e tiltás, illetve a kvázi-tiltás révén előidézett hiány következtében – a beszerzése is roppantul drága.

Talán ezért is került sor a nem vegyi eredetű, spirituális kábítószerek „felfedezésére”. Nem vegyi eredetű, spirituális kábítószeren olyan szert értek, amely hatásában közel azonos a vegyi eredetűvel, a szubsztanciájában viszont nem. A szubsztanciáját tekintve ugyanis eredendően szimbólikus, illetve jel-típusú. Ennél fogva közelebb áll a művészetekhez és a tudományokhoz. Olyan mértékig, hogy sokan össze is tévesztik ezt a drogot a hiteles művészetekkel és a hiteles tudományokkal. Mi több, néhány prominens, világhírű üdülőhelyen nagy

főlhajtással még művészeti díjakat is osztogatnak a nem vegyi eredetű szellemi drogok termelőinek. A drognak ez a fajtája a tekintetben is utánozza a vegyi eredetű drogot, hogy szintén felosztható nyugtató és izgató szerre. A nyugtató szerek közé az olyan „műfajok” sorolhatóak, mint például a gyengébb kivitelű operettek (a jobbak inkább az operához állnak közelebb és így nem sorolhatók a kábítószeresek közé), ezzel szemben az izgatószeresek között ott találjuk a krimiket, a horrorfilmeket, a géprobotokból összeállított mobil-szobrászat zörgő „műremekeit”, stb. stb. Nem kétséges, bár figyelemre méltó, hogy a nyugtató szerek lényegesen színvonalasabbak, mint az izgatószeresek. A szerző szerint ennek az az egyszerű oka jelölhető meg, miszerint a szellemi nyugtatószerek történetileg korábban keletkeztek. Akkor tehát, amikor még jobban álltunk az esztétikai közizlés tekintetében.

A következő kérdés arra vonatkozik, hogy vajon miféle érdek fűződik az említett jelenségek létrehozásához? Nos, legalább két ilyen érdekről számolhatunk be. Az egyikre már némi fényt vetnek a fenti megállapítások. Tudniillik egyfelől arról van szó, hogy bizonyos társadalmi kondíciók alulról, a kereslet oldaláról támogatják e kábítószeres termelését. Nem említettük, e kábítószer nem tiltott és – részben ezzel is összefüggésben – olcsóbb, mint a vegyi drog. Ez azonban önmagában még nem jelentene semmit, ugyanis az olcsóbb csak akkor jöhet számításba mint piaci tényező, ha létezik olyan szükséglet, amelyet az olcsó áru képes kielégíteni. Nos, e szükséglet háttere az emberek egyre fokozódó lemaradása a mind komplexebbé váló társadalomról. Ennek következtében rohamosan nő az – úgy mond – „funkcionális debilek” száma. Ezeken ama tömegek értendők, amelyek bár normális egyedek, intellektuálisan képtelenek megbírkózni az agyonkombinált társadalom köznapi kihívásaival. E körben azután rohamosan nő a valós problémahelyzetek tudati törlésében segédkező kábítószeresek iránti fogékonyság. De minekutána a „funkcionális debilek” anyagilag általában nem tartoznak a „jól eleresztett emberek” közé, jobb híjján olcsó horrorok, krimik, vagy andalító butaságok élvezetében feledkeznek meg napi gondjaikról.

De másfelől vannak olyan egyéb „tényezők” is, akik idejében gondoskodnak e drogok kínálatáról. Itt a reflektorfényt elsősorban azokra kell fordítanunk, akik csupán szavakban fogadják el a demokráciát és a demokratikus értékeket, a valóságban pont fordítva, ugyanúgy törek-szenek a döntések centralizációjára, mint a nyílt parancsuralmi társadalmak megszervezői és irányítói. Csakhogy az, aki egyszer már nyilvánosan is hitet tett a demokrácia mellett, nem vállalhatja nyíltan a parancsuralmi eszközöket. Így „adódik”, hogy a piacon egyszer csak megjelenik a drog, köztük idővel a nem vegyi eredetű, spirituális kábítószer és nagy pusztítást végez a társadalom tagjainak szellemiségében. A józan elmék helyén inkompetens, mentálisan leépült tömegek örvendenek a talmi szórakozásnak. És ezekre azután már semmiféle komoly döntést sem lehet bízni. A szűk körök által kisajátított szakértelem ott és úgy használható fel, ahol és ahogy e szűk körök érdeke diktálja. Az ép elméjét megőrizni kívánó ember azután joggal csodálkozhat azon, hogy vajon mi emelte tudós szakértővé azt az egyedet manapság, akit – teszem azt – egy évszázada még a művelt emberek közé sem engedtek volna be. Nem is annyira az illető tárgyi tudásának elképesztő hiányosságai, mint inkább az általános logikai és erkölcsi kultúrája (pontosabban e kultúra tökéletes hiányának az) okán.

Ne feledjük el, hogy – fájdalom – a nem vegyi eredetű, spirituális kábítószeres terjesztésének van egy jólhangzó ideológiája is. Ez pedig nem más, mint a cenzúra-ellenességnek a sajtószabadság nevében történő – ám ezúttal – téves alkalmazása. A cenzúra-ellenesség eredetileg egy páratlan és kiváló eszme volt, elsősorban a miénknél sokkal ragyogóbb múlt század során. Összefüggött a gondolat – és szólásszabadság kitűnő célkitűzéseivel. Igen ám, csakhogy azokban az időkben a valós művészet, a valós filozófia, a valós tudomány stb. küzdöttek meg a tiltások sötét erőivel. Napjainkban a helyzet azonban nagyot fordult és hova-tovább a művészet, a filozófia és a tudomány „rókabőrbe” bújt kábítószer tör uralomra a „cenzúramentesség” itt már csak hagzatos jelszavával. Miért állítható, hogy a minőségi kultúra és a kábítószerkultúra piaci megmérettetése az utóbbi

uralomrajutásának a szolgálatában áll? Nos, az előbbieket alapján azért, mert sajnálatos módon egyre többen lesznek a kábítószerre éhes, a minőségi kultúrából kimaradó személyek, mint a színvonalat megőrizni képesek. Ez volt az, amire empirikus kutatásaink azonnal figyelmeztettek: a gyenge minőségű „kulturális javak” forgalma manapság messze fölülmúlja a minőségi kultúráét.

E helyütt azonban egy nagyon fontos közbevetés kínálkozik. Az, jelesül, hogy a pszichonanalízis tanulságai szerint az élőlényekben, így az emberben úgyszintén létezik egy úgynevezett halálösztön is. Ezt a genetikai kutatások is megerősíteni látszanak az úgynevezett halálgénnek (lethális génnek) tételezése révén. Ha viszont ez igaz, akkor semmi reményünk sem lehet arra nézvést, hogy az ártalmas szereket egyszer s mindenkorra kivonhatjuk a forgalomból. Valójában alig – ha egyáltalában – beszélhetünk ártalmas szerektől teljesen ment kultúrákról. Dohány, ópium, alkohol, LSD és társai úgyszólván mindenütt föllelhetőek. Mind a történelemben egymást követően létezett kultúrákban és civilizációkban, mind pedig a kortárs civilizációkban és kultúrákban éltek ilyen, vagy amolyan „mákonyokkal”. Ha úgy tetszik, egyenesen akár egyfajta haláliparról is tehetnők említést minden egyes kultúrában és civilizációban. Ez az ipar lényegében véve egy olyan makacs antropológiai tény, amelyen sajnos nem tehetjük túl magunkat.

Annak idején még F. Bacon, lordkancellár és filozófus is értekezett arról, hogy általában helyes időbeosztással kell élni, de időről időre engedni célszerű a „bohém” impulzusoknak (ezt a kifejezést, ha jól emlékszem, ő persze ebben a formájában még nem használta). Néha főnn kell maradni éjszaka, inni egy jót egy kellemes társaságban stb. stb. Aki nem járatos a pszichoanalízis halálösztönről vallott tanaiban, még ma is értetlenül áll a lordkancellár-filozófus e korai – első pillanatra talminak is mondható – felismerései előtt, nem találván megfelelőnek ilyen jelentéktelen dologról akárcsak említést is tenni a komoly ismeretelméleti maximák körében. Freudot követően viszont már hódolhatunk Bacon éleslátásának. Az időszakonkénti önrombolás

ugyanis a halálösztön időszakos kielégítésének a szolgálatában áll. Ha tudniillik ez az időszakos kielégítés nem következik be, a szóbanforgó ösztön egy alkalmas pillanatban egyszerre vesz elégtételt figyelmen kívül hagyása miatt. Jómagam is megfigyeltem, hogy a túlszabályozott személyiségek bizony komoly életveszélyben vannak éppen azért, mert alig engedik szóhoz jutni a bennük is megtalálható entrópikus tendenciákat. Azokat a tendenciákat, amelyek hosszú kiéheztettségük után mintegy egyszerre követelték mindazt, ami – úgymond – jár nekik. A saját életem során szomorúan kellett észrevennem, hogy valamikori osztálytársaim közül sajnos éppen azok keresték a megváltást az öngyilkosságban, akik a legszabályosabb, a legrendezettebb életet éltek.

A reálisan kitűzhető cél éppen csak az lehet, hogy redukáljuk az élet olyan megnyilvánulásait, amelyek extrém „éhséget” okoznak a halálösztön vidékén. Minekutána a halálösztönök felfedezése nem öregbítette felfedezőjének, Sigmund Freudnak a jóhírét az életben csak az életösztönöket tudomásul vevő korabeli félbiológusok társaságában, sajnos elmaradtak azok a kutatások, amelyek a halálösztön működésbe lépésének, illetve felerősítésének a feltételeit pontosabban körvonalazhatták volna. Empirikus síkon az egyértelműnek látszott, hogy a sikerelenség, a frusztráció egy intenzitáson túl a harc helyett a megadáshoz vezet. Lehet azonban érvelni amellett is, hogy Jack London nevezetes „Martin Eden”-e is komoly bölcsességet tartalmaz, amennyiben a küzdelem hiánya, pontosabban a szükségtelensége ugyancsak az önpusztítás előjátékává válik. E szempontból roppant érdekes és tanulságos a chicagói Mihály Csikszentmihályi munkája „Flow. The Psychology of Optimal Experience” (Hampert and Row, Publishers, New York, 1990), amely felhívja a figyelmet azon végletek kerülésére, amelyek a lehetséges élményekkel kapcsolatosak. Eszerint a pszichológiai értelemben vett alulingereltség éppen olyan veszedelmes, mint az ugyancsak pszichológiai értelemben vett túlengereltség. Ez a könyv az Egyesült Államokban az utóbbi évek egyik legolvasottabb tudományos bestseller-e lett.

A kutatásaink elkerülhetetlen gyakorlati konklúziója az lett, hogy – tetszik nem tetszik – az adott viszonyok között minél gyorsabban vissza kell térni a kijózanító eredeti hiány elfogadásához. Nyugtató mákonyok és vérszagú izgatószerrek nélkül kell szembenézni a XX. század mérhetetlenné tágult szellemi kráterével. És ezt követően valódi problémamegoldással kell a hiányosságainkat egyfelől felszámolni, másfelől magasabb szinten, a fejlődés elvének megfelelően újratermelni. Ehhez viszont egy mélyebb síkon is célszerű megváltoztatni a társadalom, a társadalmak hétköznapi filozófiáját. A rendkívülivé nőtt nehézségek sajnálatos módon amúgy is egyfajta szimplifikációnak kedveznek. (Már maga a szimplifikáció is menekülés a valóságtól. Ebből ered az a majdnem részegítő hatás, amit egy-egy átlátszóan szimpla eszme a híveire gyakorolni tud.) Megjelent ugyanis egy sajátos típusú fogalmi messianizmus. Ami az európai kultúrát illeti, e messianizmusnak messzenyúló vallási gyökerei vannak. Csakhogy a XVIII. században uralomra jutott racionalizmus hatására a messianizmus ezen a földrészén már nem feltétlenül személyben, hanem jobbára eszmében gondolkodik. Karizmatikus vezetők helyett egyre inkább karizmatikus ideákon rágódik. Esetenként pusztá blöffökön csügg a reményeit vesztett ember. A tényállás pszichológiailag teljességgel érthető. Ámde annál kétesebb praktikus, pragmatikus szempontból. Itt az is ide kívánczik, hogy a világszerte terjedő pluralizmusnak a pártpolitikára koncentrááló változatai, a képviseleti demokráciák – minden kiválóságuk mellett, illetve ezek ellenére – voltaképpen elmélyítik a szimplifikációnak eme tendenciáit. Tudniillik szervezetileg is intézményesítik a szóbanforgó ideológiai messianizmust. Pártok esküsznek föl egy-egy jólhangzó, de logikailag annál kevésbé tisztázott „szófazonra”. Döhöng a pártradikalizmus, amely lassan már erkölcsi előírásá lép elő.

De mi is voltaképpen a valódi baj ezzel és mindenféle más radikalizmussal? Nos az, hogy minden harsányságunk ellenére e konok valóság bizony egy csöppet sem enged a saját inherens komplexitásából, aminek következtében a szimplifikációk, a leegyszerűsítések bizony

következetes fiaskóra vannak ítélve. Az „egy-ügyűség” a gyakorlatiaságnak ilymódon tehát csak a látszatát adja, a valódi gyakorlatiasság nélkül. Visszatérve a filozófia nyelvére, a plurális radikalista a differenciálódást kultiválja és könnyű kézzel törli az integráció követelményeit. Tehát nem tesz mást, mint a differenciálást részrehajló módor magára a differenciálódás és az integrálódás komplex folyamatára alkalmazza már az elvi alapoknál. Úgy is mondhatnók: a jelszavak javára földadja az értelmet. Ezzel pedig előkészíti azt a fiaskót, amely ismételt előfordulása estén elindíthatja, vagy a vele ellenkező oldal megsemmisítésének a vágyát, majd a gyakorlatát, vagy pedig a problémáknak a szerek segítségével történő elfojtását. Ez utóbbi esetben a radikális személy nem ellenfele, hanem önmaga ellen fordul. Kutatásainknak ebben a szakaszában még nem rendelkezünk semmiféle olyan, a mai kínálathoz képest alternatív társadalomképpel, amely a megvalósulása esetén segítene a komplexitás rehabilitálásában. Nem kívánjuk itt áttekinteni azokat a fordulatokat, amelyeken az utóbbi idők során akárcsak a magyar társadalom átment. A benyomásunk viszont az, hogy egy vonatkozásban inkább visszaestünk, semmint előreléptünk volna. És ez pedig éppen az előbb említett szimlicitás-preferencia, amely a valóság rovására egy leegyszerűsített kép felé sodorja az amúgyis sokat szenvedett embereket. A vertikális skála tehát világos: fölül a komplex megoldások tartományai, tőle eggyel lejjebb a szimples jelszó-szerű hängzatos álmegoldások, és ezeket követi alul a mások vagy önmagunk ellen fordított agresszió: a fegyver vagy a kábítószer. Lehet választani.

A szedés a Társadalomkutató- és Előrejelző Intézetben készült.
A szedést Bosnyákovits Józsefné készítette,
a tördelés Kocsis Gábor munkája.
A nyomtatás 1995. júliusában készült